

5. Зеленский И. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Минская губерния. - Санкт-Петербург: 1864 Т. 1. - С. 36, 409, 411.
6. Шпилевский П.М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю. - Санкт-Петербург: 1858. -265 с.
7. <http://www.slovyk.lviv.name/savych.htm>
8. Ставрович Ф. Опыт исторических и этнографических исследований о Северо-Западном крае. - 1870. - Вильна - 412 с.
9. Несторовский П. А. Бессарабские русины. Историко-этнографический очерк. - Варшава, 1905. - 98 с.
10. Берг Л.С. Население Бессарабии. Этнографический состав и численность. - Пг., 1923.- 143 с.
11. Коваленко Б. О. Відбиття рис подільського говору в рукописній спадщині С. Руданського, А. Свидницького// Лінгвістика. Збірник наукових праць. № 3(21), 2010. - Луганськ – ЛНУ ім. Т.Шевченка. – С. 215-223.
12. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України – Фонд 63. – № 4. – Руданський С. Копа пісень : зб. пісень з нотами. 60 пісень. – 1862. – Автограф. - Надгорода - Фонд 63. – № 3.
13. Руданський С. Твори. – Т.1. Пісні, приказки, байки, небилиці, співи. – К., 1972. - 545 с.
14. Остапчук О. Изменение государственных границ как фактор формирования языковой ситуации на Правобережной Украине на рубеже XVIII-XIX вв. //Регионы и границы Украины в исторической перспективе. - М., 2005. – С. 68-87.
15. Чубинский, П. П. Малоруссы юго-западного края. Труды этнографическо - статистической экспедиции в западно-русский край, снаряженной Императорским Российским Географическим Обществом. - Т.VII. Вып. 2. - Петербург, 1877. - С. 362-364.

Венгерская В.А. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ИДЕНТИФИКАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЛЕСЬЯ И ПОДОЛЬЯ В XIX В.

Фронтирные зоны представляют собой уникальные явления в смысле взаимовлияний и одновременного сохранения специфических, свойственных лишь им черт и этнических групп. В материале рассмотрены лингвистические и идентификационные особенности двух украинских регионов, в которых нашли отражение разные политические и культурные традиции.

Ключевые слова: фронтир, Полесье, Подолье, полещуки, райляне, диалекты, идентификация.

Vengerska V.A. LINGUISTIC AND IDENTIFICATION FEATURES POLESIE AND PODOLIA REGION IN XIX CENTURY.

Frontier zones are the unique phenomenon in the case of interference and saving special lineament and ethnic groups. In the memoir were considered linguistic and identification features of two Ukrainian regions, where were performed the different political and cultural traditions.

Key words: Frontier, Polesie, Podolia, Polishchuk, dialects, identification.

УДК94(477.54) «18/19»:930

Ю.С. Клименко

РОЗВИТОК ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ У ХАРКІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ II ПОЛ. XIX – НА ПОЧ. XX СТ.

У статті розглядається питання становлення краєзнавчого руху у Харківській губернії у національній історіографії II половини XIX - на початку XX ст. Зокрема висвітлюється історико-краєзнавча діяльність наукових товариств, внесок окремих дослідників регіону та їх зусилля щодо збереження й популяризації історико-культурної спадщини у досліджуваний період.

Ключові слова: історичне краєзнавство, Харківський університет, архіви, Харківське історико-філологічне товариство, наукові товариства.

Постановка проблеми. Важливі та всеохоплюючі процеси національно-культурного відродження, що набули у незалежній Україні незворотного характеру, обумовлюють необхідність глибокого та всебічного осмислення значного та багатогранного досвіду, набутого

українським краєзнавством, визначення його специфіки в окремих регіонах нашої держави. З огляду на це, підвищеної уваги науковців вимагають проблеми історичного краєзнавства, зокрема дослідження особливостей становлення і розвитку його як важливого регіонального компоненту історичної науки, а також його наукового відображення у національній історіографії II половини XIX – на початку XX ст. Адже саме у зазначений період пізнання процесу розвитку української історико-краєзнавчої думки дозволяє виявити провідні тенденції і закономірності нагромадження і збагачення історичних знань, виокремити появу нових концепцій та їх вплив не лише на історію України, а й на духовний світ всього народу.

Аналіз актуальних досліджень. Історія краєзнавчих розвідок у національній історіографії II пол. XIX – на початку XX ст. отримала певне висвітлення у науковій літературі. Серед сучасних досліджень варто відзначити праці П.Т. Тронька [1], І.П. Михайлина [2], Г.С. Дем'янчука [3]. Певні аспекти проблеми були розглянуті Г.О. Савченко [4] та О.М. Уривалкіним [5]. Проте, більшість таких праць стосується висвітлення краєзнавчої діяльності окремих харківських науковців та бібліографії їх краєзнавчих досліджень. Слід також виокремити публікацію В.З. Фрадкіна та І.С. Плахтія [6] і наукову статтю В.К. Міхеева та С.М. Куделка [7], у якій авторами показано зростання інтересу до розвитку історичного краєзнавства та здійснено перелік тогочасних краєзнавчих організацій у Харкові.

Тему краєзнавчих видань також розглядає у своїй публікації В.О. Ярошик [8]. Автором складено бібліографію праць, а також висвітлені й охарактеризовані наукові роботи історіографічного характеру вчених II пол. XIX – на початку XX ст.: Є.К. Редіна, І.А. Устинова, Д.І. Багалія, П.С. Єфименка, А.Федоровського. Інший харківський вчений М.М. Красиков висвітлює факти щодо діяльності таких відомих харківських вчених-краєзнавців, як Д.І. Багалій, М.С. Дринов, О.І. Кирпичников, Д.П. Міллер, М.М. Плохинський, О.О. Потєбня, Є.К. Редін, О.О. Русов, В.І. Савва, М.Ф. Сумцов, а також характеризує краєзнавчі видання кінця XIX – початку XX ст. [9].

На жаль, на сьогоднішній день не існує спеціальних комплексних досліджень, безпосередньо присвячених даній проблематиці. Увага сучасних дослідників зосереджується переважно на досягненнях, а не становленні краєзнавчої науки або долі окремих вчених-краєзнавців.

Мета статті полягає у розкритті процесу формування та становлення історико-краєзнавчого руху у Харківській губернії шляхом системного аналізу наукових праць українських істориків другої половини XIX – на початку XX ст. Основні завдання випливають з мети дослідження: дати оцінку важливого і непересічному періоду в історії краєзнавства регіону, проаналізувати його наукові досягнення, простежити вплив найвизначніших її творців на піднесення національної самосвідомості народу.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що середина та друга половина XIX ст. нерозривно пов'язана з подальшим утвердженням наукових засад української історичної думки, трансформацією її у науку, формуванням її національних традицій. Вирішальну роль у становленні історичного краєзнавства відіграла дослідницька та наукова діяльність університетів: Харківського, Київського, Новоросійського (Одеського), які виступали потужними осередками розвитку історичних знань, проведення археографічних та історичних досліджень, підготовки професійних істориків. Тому найчастіше авторами досліджень з історичного краєзнавства були переважно члени наукових історико-філологічних, краєзнавчих товариств, засновники музеїв, меценати, фахівці з історії, археології, етнографії, культурології, філософії, філології тощо. До того ж, важливу роль відіграли викладачі навчальних закладів, як безпосередні учасники та лідери цього руху, вони здійснили перші спроби висвітлити проблему становлення та розвитку краєзнавчої науки у Харківській губернії, а також історію створення окремих історико-краєзнавчих осередків у регіоні. Про значний інтерес до історії краю свідчить низка виданих у цей період брошур краєзнавчого характеру, де були подані дані з географії, історії, археології, етнографії краю та екскурсійні маршрути [10].

Зауважимо, що досить значну роль для національної історіографії зазначеного періоду відіграло Харківського історико-філологічного товариство. Вчені приділяли важливу увагу вивченню діяльності товариства, як одного з провідних центрів історико-краєзнавчого руху не лише Харківської губернії, а й Російської імперії в цілому. Його заснування відіграло чималу роль у збиранні і первинному осмисленні фактичного матеріалу, створенні відповідних методик дослідження краю. Дослідженням питань місцевої історії у системі ХІФТ, найбільш інтенсивно

займалися такі дослідники, як М.М. Плохинський, Д.П. Міллер, В.О. Барвінський, П.П. Короленко, М.М. Бакай, І.Я. Айзеншток, Д.І. Багалій, О.В. Ветухов, В.М. Гнатюк, Д.К. Зеленін, М.Ф. Сумцов, М.А. Янчук та інші.

На відміну від харківських дослідників, київські вчені В.Б. Антонович, П.П. Чубинський здійснили спробу охарактеризувати в цілому розвиток історичної науки у зазначений період. Автори зосередилися на висвітленні історії розвитку найбільш відомого тогочасного Наукового товариства імені Тараса Шевченка (далі НТШ) і лише побіжно зверталися до історії його співпраці з ХІФТ. Питання формування та розвитку наукових закладів Харкова, зокрема музею витончених мистецтв і стародавностей Харківського університету та етнографічного музею Харківського історико-філологічного товариства, розглядали в своїх працях Є.К. Редін [11], Д.І. Багалій [12], В.Е. Данилевич [13], М.Ф. Сумцов [14], І.А. Устинов [15] та інші.

Серед найзмістовніших праць, присвячених у тому числі краєзнавчій діяльності товариства, слід відзначити роботу відомого харківського дослідника Є.К. Редіна. Видатний вчений у своїй праці «Учена діяльність Історико-філологічного товариства при імператорському Харківському університеті за перші 25 років його існування» [16] зосередився на вивченні науково-практичної діяльності ХІФТ. Дослідник окреслив основні напрямки наукових досліджень та окремі краєзнавчі заходи товариства, навів вибіркового перелік доповідей і рефератів. До того ж, звернувся до недоліків у роботі наукової установи, головним серед яких вважав, проблему недостатньої кількості проведених його членами археологічних розкопок у регіоні.

На особливу увагу заслуговує робота провідного харківського науковця Д.І. Багалія, яка містить відомості щодо розвитку історичного краєзнавства у Харківській губернії. Так, у книзі вченого «Історія Слобідської України» [17] було проаналізовано діяльність найбільш відомих вчених-краєзнавців того часу, а саме О.О. Потебні, М.Ф. Сумцова, А.С. Лебедева, Є.К. Редіна, О.Я. Єфименко, П.С. Єфименка, Д.П. Міллера, М.О. Максимейка, О.М. Краснова і О.П. Радакової та ін. Крім цього, було здійснено перелік таких краєзнавчих організацій Харкова, що існували на початку ХХ ст., як Харківське історико-філологічне товариство, історичний архів, музей старожитностей Харківського університету, церковний відділ слобідсько-української старовини, єпархіальний музей церковної слобідсько-української старовини, етнографічний музей Слобожанщини при Харківському університеті та ін. Автор також висвітлив прізвища і доробок найбільш активних співробітників цих організацій.

Видатний вчений М.Ф. Сумцов у своїй роботі «Слобожане. Історико-етнографічна розвідка» [18] продовжив започатковане Д.І. Багалієм вивчення діяльності окремих дослідників місцевої старовини, доповнюючи вже відомі факти, а також значно розширив коло дореволюційних краєзнавців, висвітлюючи наукову, історико-краєзнавчу діяльність таких дослідників, як П.В. Іванов та М.М. Плохинський. Дослідником вперше було проаналізовано матеріали харківських міських газет «Харьковские губернские ведомости» та «Южный край», як джерела історико-краєзнавчої інформації. У цьому ж ракурсі було приділено увагу збірникам праць Харківського історико-філологічного товариства. Проте, вчений не ставив за мету всебічне вивчення процесу розвитку історико-краєзнавчого руху у губернії, тому багато аспектів цієї проблеми залишилися поза увагою дослідника.

Серед найфундаментальніших досліджень можна вважати працю «Історія міста Харкова за 250 років його існування (з 1655-го по 1905 рр.)», написану Д.І. Багалієм у співпраці з Д.П. Міллером [19]. Останній був автором досить важливих розділів і саме він у цій колективній монографії уклав замітки з історії харківської адміністрації, міського управління і господарства, історії церкви та духовенства. У них сконцентровані цікаві характеристики представників місцевої адміністрації і громадянства загалом. До того ж, Д.П. Міллеру належать праці про дослідження Д.І. Багалія та відомого українського педагога Х.Д. Алчевської у галузі історії Слобожанщини [20].

Слід зазначити, що значна кількість цінних матеріалів публікувалася на сторінках періодичних видань, зокрема: «Збірника ХІФТ» та «Вісника ХІФТ». Окрім статей з української історії та культури, унікальних фольклорно-етнографічних матеріалів вони зосереджують велику кількість мемуарів, історико-статистичних даних, які мали безпосереднє відношення до історії минулого та тогочасного життя Харківської губернії [21]. Матеріал, який нагромаджувався, становив основу для подальшого теоретичного осмислення проблеми і розширення діапазону історико-краєзнавчих досліджень. Насичені різноманітною історичною,

етнографічною, літературно-бібліографічною інформацією численні повідомлення, виписки з регіональної преси, тексти архівних документів стали вагомим джерелом для українознавчих досліджень та краєзнавчих характеристик регіону.

У цей же час історія краєзнавчих розвідок отримала певне висвітлення на сторінках губернської преси Харківщини. З'явилися фрагментарні різнопланові праці, які безпосередньо стосувалися питання історичного краєзнавства у харківській періодиці XIX ст.: портрети, некрологи, біографічні нариси та замітки про її видатних діячів, написані з приводу ювілеїв відомих вчених та перші спроби бібліографічного опису періодичних видань [22; 23]. Ці роботи містять велику кількість фактичного першоджерельного матеріалу щодо проведення окремих історико-краєзнавчих заходів, але здебільшого вони не мали цілісного характеру і були практично позбавлені аналізу і необхідного історико-культурного контексту.

Важливою подією в історичній науці стало опублікування на початку XX ст. низки наукових досліджень, які мали безпосереднє відношення до історії виникнення та розвитку краєзнавчих музеїв у Харківській губернії. Дані матеріали містять значний обсяг інформації, необхідної при всебічному вивченні історії розвитку музейної справи, як важливої складової історико-краєзнавчого руху. Серед найбільш відомих дослідників історії музейної справи були Є.К. Редін, Д.І. Багалій, М.Ф. Сумцов, В.П. Бузескул, В.Ю. Данилевич. Хоча ці дослідження здебільшого не мали цілісного характеру, авторами були висвітлені окремі аспекти розвитку музеїв. Насамперед, велика кількість праць була присвячена окремому внеску харківських вчених у розвиток музейної справи міста.

Висновки. Таким чином, історіографічний аналіз засвідчує наявність стійкого інтересу науковців та громадськості до вивчення історії зародження та становлення історичного краєзнавства у Харківській губернії у II половині XIX – на початку XX ст.. Проте, не всі питання висвітлені рівномірно і на достатньому рівні. У наукових працях досліджено лише окремі аспекти розвитку історичного краєзнавства регіону. Дореволюційні дослідники заклали достатнє підґрунтя для вивчення розвитку історичного краєзнавства у Харківській губернії. Висвітлені науковцями питання мають досить різноплановий характер, що можна пояснити початковим етапом у вивченні даної проблеми. Окремі дослідження вчених були лише першими науковими розвідками у вивченні певних аспектів розвитку історико-краєзнавчого руху. Створення історико-філологічного товариства при Харківському університеті, заснування науково-популярних часописів – все це позитивно вплинуло на поширення історичних знань, зростання національної свідомості українського народу.

Характерною рисою дореволюційних досліджень є описовість та оглядовість, а також переважання праць публіцистичного характеру, що не дозволяє розглядати їх як глибокі науково-аналітичні дослідження, проте саме дорадянська історіографія містить значну кількість фактичного матеріалу з історії становлення краєзнавчої науки у Харківській губернії.

Саме у цей час було започатковано дослідження окремих періодів розвитку історичного краєзнавства та його основних напрямків. Також були вперше здійснені спроби проаналізувати вплив дореволюційної преси на розповсюдження та популяризацію історико-краєзнавчого руху; висвітлені окремі епізоди пам'яткоохоронної діяльності у Харківській губернії; зверталася увага громадськості на збереження архівних матеріалів, висвітлювалася також історико-краєзнавча діяльність окремих науковців та музейну справу. Завдяки багатогранній діяльності науковців II пол. XIX – на поч. XX ст. розвиток історичного краєзнавства у Харківській губернії був піднесений на високий рівень.

Перспективи подальших досліджень. Незважаючи на наявність певної кількості публікацій, зазначена нами проблема висвітлена в історіографії досить фрагментарно, до цього часу не стала предметом спеціального дослідження. Зокрема, потребують вивчення такі питання, як становлення наукової діяльності окремих краєзнавчих осередків Харківської губернії та їх наукове відображення у національній історіографії II пол. XIX – на поч. XX ст. Необхідно також визначити помітну роль місцевих часописів та тогочасної преси у висвітленні проблем історико-краєзнавчої галузі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Тронько П.Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). – К.: Укаїна, 2000. – 270 с.
2. Михайлин І.П. Нарис історії журналістики Харківської губернії (1812-1917) / І. П. Михайлин. – Х. : Прапор, 2007.- 366с.

3. Дем'янчук Г.С. Українське краєзнавство: сторінки історії / Г. Дем'янчук. – К.: Просвіта, 2006. – 296с.
4. Савченко Г.О. Академік Микола Сумцов – історик Харкова / Г. Савченко // Краєзнавство. – 1995. – № 1-4. – С. 31-45.
5. Уривалкін О.М. Історичне краєзнавство. – Ніжин: НДПУ, 2002. – 158 с.
6. Фрадкін В.З., Плахтій І.С. Харьковская историко-краеведческая школа // VIII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство і культура» – Ч. II. – Х., 1997. – С 36 – 37.
7. Міхеєв В.К. Про розвиток історичного краєзнавства у Харківському університеті / В. Міхеєв, с. Куделко // VIII Всеукр. наук. конф. «Історичне краєзнавство і культура» – Ч. I. – Х., 1997. – С. 11-24.
8. Ярошик В. Краєзнавча бібліографія Харківщини. // Краєзнавство. – К., 1995. –Річник VII. – С.9.
9. Краси́ков М.М. З історії вивчення Слобожанщини / Михайло Краси́ков // Краєзнавство. –1995. – №1-4. –С. 19-23.
10. По окрестностям Харькова. – Х. -: Союз, 1916. – 95 с.
11. Редин Е.К. Профессор Николай Федорович Сумцов. К 30-й годовщине его учетно-педагогической деятельности. – Х.: Печатное Дело, 1906. – 32 с.
12. Багале́й Д. Памяти Д.П. Миллера // Вестник Харьковского историко-филологического общества. – 1914. – Вып. 5. – С. 19 – 23.
13. Данилевич В.Е. Этнографический музей Харьковского историко-филологического общества // Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805 – 1905). – Х., 1911. – 15 с.
14. Сумцов Н. «Губернские ведомости» как пособие при изучении русской истории и этнографии/ Н. Сумцов // Киевская старина. -1885.- № 2. - С. 391-398.
15. Устинов И.А. Литература о Харьковской губернии: [Библиогр. указ.] / И.А. Устинов. – Х., 1886. – С. 215-218.
16. Редин Е.К. Учёная деятельность Историко-Филологического Общества при императорском Харьковском университете за первые 25 лет его существования (1877 – 1902). – Х.: Печатное Дело, 1904. – 63 с.
17. Багале́й Д.І. Історія Слобідської України. – Х.: Дельта, 1993.– 256 с.
18. Сумцов Н.Ф. Слобожане.Історично-етнографічна розвідка. – Х.: Союз, 1918. – 224 с.
19. Багале́й Д.И., История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655 по 1905г.) : [у 2 т.] / Д.Багале́й, Д. Миллер. – Х.: Изд. гор. обществ. упр., 1912. – 937с.
20. Христина Даниловна Алчевская. К пятидесятилетию педагогической деятельности. - Москва, 1912 г.
21. Сборник Харьковского Историко-Филологического Общества. – Т.-V, - Харьков: Тип. Губернского Правления, 1893. – 290 с.
22. Некролог А.А. Вербицького // Прибавление к «Харьковским губернским ведомостям».- 1859. № 32
23. Сумцов М.Ф. Про твори І.І. Срезневського, що відносяться до Південної Росії взагалі і до Харківської губернії / М. Сумцов // Харьковские губернские ведомости. –1880. - 31 березня.

Клименко Ю.С. РАЗВИТИЕ ИСТОРИКО-КРАЕВЕДЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ В ХАРЬКОВСКОЙ ГУБЕРНИИ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ II ПОЛОВИНЫ XIX – НАЧАЛА XX ВВ.

В статье рассмотрены вопросы становления краеведческого движения Харьковской губернии в национальной историографии II половины XIX – начала XX вв. В частности освещается историко-краеведческая деятельность научных обществ, вклад отдельных ученых региона и их усилия по сохранению и популяризации историко-культурного наследия в изучаемый период.

Ключевые слова: историческое краеведение, Харьковский университет, архивы, Харьковское историко-филологическое общество, научные общества.

Klymenko Y. S. THE DEVELOPMENT OF THE HISTORICAL STUDIES OF LOCAL LORE IN NATIONAL HISTORIOGRAPHY IN KHARKIV REGION IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY AND THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

The article discusses the formation of regional traffic in the Kharkiv region in national historiography in the second half of the XIX century and the beginning of the XX century. In particular, the activity of scientific associations, researchers of Kharkiv area and their efforts aimed at preservation and popularization of historical and cultural heritage in period were considered in the paper.

Key words: historical study of local lore, Kharkiv University, Kharkiv Historical-Philological Association, archives, scientific associations.